

Артем ШТАНЬКО

докторант

Національної академії прокуратури України,

молодший радник юстиції,

кандидат юридичних наук,

старший науковий співробітник

shtanko85@ukr.net

УДК 347.1; 340.1

ПІДХОДИ ДО ВИЗНАЧЕННЯ ПОНЯТТЯ ЗАХИСТУ ЦИВІЛЬНИХ ПРАВ ТА ОХОРОНЮВАНИХ ЗАКОНОМ ІНТЕРЕСІВ

Здійснено огляд і упорядкування сформованих за визначеними критеріями у доктрині цивільного права напрямів та підходів до означення поняття захисту цивільних прав і охоронюваних законом інтересів, висвітлено їх різномірний та спільний характер для вироблення цілісного уявлення про способи розуміння зазначеного поняття та їх класифікацію, що у подальших наукових дослідженнях сприятиме комплексному і всебічному розмежуванню та узагальненню цих підходів на підставі перехресного аналізу, а також викладено власне бачення оптимальної методологічної основи для визначення поняття захисту цивільних прав і охоронюваних законом інтересів.

Ключові слова: *поняття захисту цивільних прав і охоронюваних законом інтересів; підходи; «теорія функції»; «теорія заходів»; «теорія діяльності»; «теорія правових засобів»; «теорія правовідношення»; методологічна основа.*

Постановка проблеми. Формування теорії захисту цивільних прав і охоронюваних законом інтересів пов'язане із низкою питань, зокрема й теоретико-методологічного характеру. Одна з основних проблем вироблення такої теорії – побудова її основи, відправним началом для розробки якої є визначення поняття захисту цивільних прав і охоронюваних законом інтересів, тому що саме у ньому відображено результат узагальнення основних, суттєвих ознак захисту цивільних прав і охоронюваних законом інтересів як явища правової дійсності, підсумовано змістовні, предметні знання про нього. Крім того, з'ясування зазначеного поняття необхідне для розуміння

правової природи, призначення і структури механізму цивільно-правового захисту, на що звертають увагу Ю.М. Андреев та Т.О. Арсанова, які є одними із розробників такого механізму [1, 31].

Незважаючи на велику кількість праць, присвячених дослідженню різних аспектів захисту цивільних прав та охоронюваних законом інтересів, необхідно констатувати, що у юридичній літературі так і не сформовано усталеної, повноцінної дефініції цього поняття. Не становить винятку й вітчизняна цивільно-правова доктрина, згідно з якою захист цивільних прав і охоронюваних законом інтересів здебільшого визначається як:

- реалізація встановленого законом суб'єктивного права особи на захист свого цивільного права у разі його порушення, невизнання або оспорування шляхом застосування обраних самою особою чи встановлених договором чи актами цивільного законодавства правоохоронних заходів – способів захисту цивільних прав (Т.В. Боднар) [2, 172];
- передбачені законом вид і міра можливого або обов'язкового впливу на суспільні відносини, які зазнали протиправного впливу, з метою поновлення порушеного, невизнаного чи оспореного права. У поясненні до наведеного формулювання вказується таке. Визначення цієї поведінки через можливість чи через обов'язок залежить від суб'єкта здійснення діяльності стосовно захисту, а також волевиявлення учасника цивільних правовідносин, право якого зазнало несприятливого впливу. Для уповноваженої особи застосування захисту становить право, яке означає як право самостійно здійснити поновлення порушеного права у межах і в порядку, визначених законом (самозахист), так і звернутися до уповноваженого державного, самоврядного або громадського органу чи особи за захистом свого права або інтересу. Для останніх же здійснення такого захисту, якщо воно належить до їхніх повноважень, є обов'язком (Ю.В. Білоусов) [3, 116];
- правомірна реакція учасників цивільних відносин, суспільства та держави на порушення, невизнання чи оспорування цивільного права з метою припинення порушення, поновлення чи визнання цивільного права або компенсації завданої уповноваженій особі шкоди (Є.О. Харитонов) [4, 209];
- правозастосовча діяльність, що здійснюється компетентним органом або безпосередньо уповноваженою особою у випадках, передбачених законом, з метою відновлення суб'єктивних цивільних прав і законних інтересів у разі, коли останні ким-небудь порушуються, не визнаються чи оспорюються (Т.М. Підлубна) [5, 29, 30];
- система активних заходів, які застосовує особа, компетентні державні чи інші органи, спрямована на усунення порушень, покладення виконання обов'язку з відновлення порушеного права або компенсації завданої шкоди на порушника (Л.М. Баранова) [6, 199].

Із наведених визначень досліджуваного поняття вбачається, що воно розкривається через призму: *суб'єктивного цивільного права на захист (та обов'язку здійснення захисту уповноваженими державними, самоврядними*

або громадськими органами чи особою, які мають відповідну (-ні) компетенцію (повноваження), у разі звернення до них особи за захистом цивільного права та інтересу); *діяльності (реакції)* компетентного органу або уповноваженої особи щодо (з метою) припинення порушення, визнання цивільного права чи відновлення цивільного права та інтересу або компенсації завданої уповноваженій особі шкоди; *системи заходів*, спрямованих на усунення порушень, покладення виконання обов'язку з відновлення порушеного права або компенсації завданої шкоди на порушника (курсив мій. – А.Ш.).

Така неоднозначна позиція вчених щодо визначення захисту цивільних прав і охоронюваних законом інтересів пов'язана з різними підходами як певними відправними принципами та позиціями, основними твердженнями або переконаннями чи напрямками вивчення предмета дослідження [7, 117] до розкриття його як явища правової дійсності, що впливає та, відповідно, позначається на змісті цього поняття.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Вивченню поняття захисту цивільних прав і охоронюваних законом інтересів, виокремленню та систематизації за визначеними критеріями наявних у науці цивільного права поглядів щодо його визначення, їх аналізу та критичній оцінці, а також дослідженню теорій, на основі яких пропонується ґрунтувати вчення про захист цивільних прав та охоронюваних законом інтересів і підходи до визначення його поняття, присвятили увагу такі, зокрема, вчені-цивілісти та дослідники, як: Ю.М. Андрєєв, Т.О. Арсанова, Н.П. Асланян, В.В. Груздєв, С.М. Іванова, Є.Ю. Коваленко, О.Н. Кожухар, О.О. Кравченко, О.В. Мільков, А.А. Павлов, Т.М. Підлубна, О.В. Сакун.

Враховуючи стан розробленості окресленої проблеми на сьогодні, **мета статті** полягає в огляді й упорядкуванні сформованих за визначеними критеріями у доктрині цивільного права напрямів та підходів до означення поняття захисту цивільних прав і охоронюваних законом інтересів, висвітленні їх різноманітного та спільного характеру для вироблення цілісного уявлення про способи розуміння зазначеного поняття та їх класифікацію, що у подальших наукових дослідженнях сприятиме комплексному і всебічному розмежуванню та узагальненню цих підходів на підставі перехресного аналізу, а також у викладенні власного бачення щодо оптимальної методологічної основи для визначення поняття захисту цивільних прав та охоронюваних законом інтересів.

Виклад основного матеріалу дослідження. Одним із перших судження вчених стосовно визначення поняття захисту цивільних прав і охоронюваних законом інтересів систематизував та звів у відповідні напрями рядянський цивіліст О.Н. Кожухар, який із метою комплексного дослідження проблем права на судовий захист у позовному провадженні, розглядаючи для цього, зокрема, й поняття захисту цивільних прав і законних інтересів, зауважив, що розбіжність трактовок останнього пов'язана із тим, що вчені по-різному відповідають на такі запитання, як: коли права та законні інтереси потребують захисту; якими способами і у яких формах здійснюється їх за-

хист. Вчений виокремив п'ять основних напрямів [8, с. 6, 7], у яких: 1) акцент зроблено на матеріально-правовій стороні акту цивільно-правового захисту прав і законних інтересів – системі заходів матеріально-правового порядку¹; 2) на перший план висунено процесуальну сторону захисту прав і законних інтересів – діяльність уповноважених органів та осіб, спрямовану на відновлення порушених прав і законних інтересів, попередження правопорушення, усунення спірності права²; 3) захист прав та законних інтересів характеризується в основному державно-примусовою діяльністю і її відновлювальною функцією (відновлення порушеного права)³; 4) захист прав та законних інтересів трактується доволі широко як правові норми⁴; 5) захист прав і законних інтересів забезпечується не лише в результаті усунення правопорушення, а й насамперед за допомогою позитивного правового регулювання. Інакше кажучи, як зазначає вчений, захист права вбачається і у відносинах, в

¹ Перша група вчених захист цивільних прав і законних інтересів розуміє як передбачену законом для боротьби з правопорушеннями систему заходів, що спираються на державний примус та спрямовані на забезпечення недоторканності права та ліквідацію його порушення (див.: Басин Ю.Г. Основы гражданского законодательства о защите субъективных гражданских прав / Ю.Г. Басин // Проблемы применения основ гражданского законодательства и основ гражданского судопроизводства Союза ССР и союзных республик: сб. материалов. – Саратов: Изд-во Саратов. юрид. ин-та, 1971. – С. 34. – С. 32–37), або як сукупність заходів правоохоронного характеру, спрямованих на застосування стосовно правопорушника примусового впливу з метою визнання або відновлення оспорюваного чи порушеного права (див.: Советское гражданское право: учебник: в 2 ч. / [Лебедев К.К., Мусин В.А., Поссе Е.А., Потюков А.Г. и др.; отв. ред.: Смирнов В.Т., Толстой Ю.К., Юрченко А.К.]. – [2-е изд., испр. и доп.]. – Л.: Изд-во Ленингр. ун-та, 1982. – Ч. 1. – С. 191. – 414 с.).

² Вчені другої групи захист цивільних прав і законних інтересів вбачають у діяльності уповноважених органів та осіб з реалізації суб'єктивних прав і законних інтересів у випадках, коли останні ким-небудь оспорується або порушуються (див.: Осипов Ю.К. Подведомственность юридических дел: учеб. пособ. / Осипов Ю.К.; М-во высш. и сред. спец. образования РСФСР. Свердлов. юрид. ин-т. – Свердловск: [б. и.], 1973. – С. 91. – 123 с.; Арефьев Г.П. Понятие защиты субъективных прав / Г.П. Арефьев // Процессуальные средства реализации конституционного права на судебную и арбитражную защиту: межвуз. темат. сб. – Калинин: Изд-во Калинин. ун-та, 1982. – С. 19. – С. 13–21; Арапов Н.Т. Проблемы теории и практики правосудия по гражданским делам / Арапов Н.Т. – Л.: Изд-во Ленингр. ун-та, 1984. – С. 61–63. – 128 с.; Тертышников В.И. Защита семейных правоотношений в гражданском судопроизводстве / Тертышников В.И. – Х.: Вища шк. Изд-во при Харьк. ун-те, 1976. – С. 6–12. – 124 с.), у діях державних та громадських органів з попередження порушення або відновлення порушених прав, охоронюваних законом інтересів громадян і соціалістичних організацій (див.: Советское гражданское право: учебник: в 2 т. / [Илларионова Т.И., Кириллова М.Я., Красавчиков О.А., Красавчикова Л.О. и др.; под ред. Красавчикова О.А.]. – [3-е изд., испр. и доп.]. – М.: Высш. шк., 1985. – Т. 1. – С. 95. – 544 с.).

³ Вчені третьої групи захист цивільних прав і законних інтересів визначають як державно-примусову діяльність, спрямовану на здійснення «відновлювальних» завдань – на відновлення порушених прав, забезпечення виконання юридичних обов'язків (див.: Алексеев С.С. Общая теория права. Курс: в 2 т. / Алексеев С.С. – М.: Юрид. лит., 1981. – Т. 1. – С. 280. – 360 с.), а також як примусовий спосіб здійснення суб'єктивного права, що застосовується у встановленому законом порядку компетентними органами з метою відновлення порушеного або оспореного права (див.: Чечина Н.А. Предмет гражданского судопроизводства / Чечина Н.А. // Предмет процессуальной деятельности в суде и арбитраже: сб. научных трудов. – Ярославль: Изд-во Яросл. ун-та, 1985. – С. 17. – С. 14–19.).

⁴ Четверта група вчених захистом прав і законних інтересів вважають систему юридичних норм, спрямованих на попередження правопорушень та усунення наслідків правопорушень (див.: Малейн Н.С. Гражданский закон и права личности в СССР / Малейн Н.С. – М.: Юрид. лит., 1981. – С. 192. – 216 с.), сукупність норм, що визначають форми, способи і строки відновлення порушених прав і інтересів, захист їх від порушень у майбутньому (див.: Абова Т.Е. Защита хозяйственных прав и интересов / Т.Е. Абова // Хозяйственное право. Общие положения / под ред. Лаптева В.В. – М.: Наука, 1983. – С. 261. – 287 с.).

яких норми права регулюють правомірні дії суб'єктів права⁵. Критично переосмисливши об'єднані у зазначених напрямках судження вчених, О.Н. Кожухар висловив думку про те, що найбільш повно проблема захисту цивільних прав і законних інтересів розкривається вченими першого та другого напрямів. Водночас він зауважив, що надані ними визначення потребують такого уточнення: оскільки захист цивільних прав і законних інтересів юрисдикційними органами забезпечується заходами та засобами матеріального й процесуального порядку, навряд чи варто відокремлювати їх один від одного. За результатами проведеного дослідження О.Н. Кожухар у загальному вигляді розкрив зміст захисту цивільних прав і законних інтересів, який, на його думку, полягає у реалізації юридичних санкцій цивільно-правових норм компетентним органом або безпосередньо уповноваженою чи зобов'язаною особою у правовідношенні з метою здійснення суб'єктивних прав і законних інтересів у випадку, коли останні оспоруються ким-небудь або порушені [8, 7, 8, 12].

Спробу розмежувати та узагальнити підходи до визначення поняття захисту цивільних прав зробила також Є.Ю Коваленко, яка за результатами їх розгляду дійшла висновку, що в юридичній літературі вчені тлумачать це поняття у вузькому⁶ та широкому⁷ розумінні, а також на підставі інших підходів до його визначення⁸. Але, як зазначає вчена, незважаючи на розбіжність у підходах до визначення аналізованого поняття, суть його у всіх випадках зводиться до того чи іншого набору способів (передбачені у ст. 9 «Защита

⁵ П'ята група вчених під захистом цивільних прав і законних інтересів розуміють систему правового регулювання цивільно-правових відносин, яка запобігає правопорушенню, а у випадку їх вчинення встановлює відповідальність за допущене правопорушення (див.: Гражданско-правовая охрана интересов личности. – М., 1969. – С. 3. – 255 с.; Стоянкин Г.Я. Понятие защиты гражданских прав / Г.Я. Стоянкин // Проблемы гражданско-правовой ответственности и защиты гражданских прав: сб. уч. тр. – Вып. 27. – Свердловск, 1973. – С. 30–35).

⁶ На думку вчених, які дотримуються вузького трактування поняття захисту цивільних прав, лише ті заходи, які спрямовані на відновлення або визнання цивільних прав і захист інтересів при їх порушенні або оспоруванні, варто вважати заходами захисту цивільних прав як складової частини більш широкого поняття охорони прав (див.: Гражданское право : учеб. для вузов / под ред. А.П. Сергеева, Ю.К. Толстого. – [3-е изд., перераб. и доп.]. – М.: Проспект, 1998. – Ч. 1. – С. 280. – 632 с.). Аналогічної точки зору дотримується і В.О. Тархов, який вважає, що захист має місце лише при порушенні або погрозі порушення суб'єктивних прав (див.: Тархов В.А. Некоторые вопросы охраны имущественных прав трудящихся по советскому гражданскому законодательству / В.А. Тархов // Ученые труды Саратовского юридического института. – 1965. – Вып. 2. – С. 79. – С. 76–132).

⁷ Прибічники широкого трактування поняття захисту цивільних прав визначають його як передбачену законом систему заходів, спрямованих на забезпечення недоторканності права, відновлення порушеного права і припинення дій, що порушують право (див.: Гражданское право: учебник для вузов (академический курс) / ред.: М.К. Сулейменов, Ю.Г. Басин. – Алматы: КазГЮА, 2000. – Т. 1. – С. 301. – 704 с.). На думку О.С. Іоффе, захист інтересів особистості досягається за допомогою регулятивних, попереджувальних та охоронних способів, причому у цивільному праві центральне місце займають норми з регулятивною спрямованістю, що визначають характер і зміст, порядок набуття та здійснення прав і обов'язків (див.: Іоффе О.С. Гражданско-правовая охрана интересов личности / О.С. Иоффе, Б.Б. Черепашин, Ю.К. Толстой и др. – М.: Юрид. лит., 1969. – С. 24, 25. – 255 с.).

⁸ Наприклад, І.В. Амірханова розглядає захист прав і законних інтересів осіб як складову частину механізму правового забезпечення поряд із безпосереднім регулятивним впливом, що являє собою сукупність заходів, прийомів і способів визначення меж поведінки індивіда у суспільстві, створення умов для формування і реалізації його інтересів (див.: Амирханова И.В. Гражданско-правовое обеспечение интересов предпринимателей: автореф. дис. на соискание ученой степени д-ра юрид. наук: спец. 12.00.03;12.00.06 / Амирханова Ирина Викторовна; Каз.нац.ун-т им. аль-Фараби. – Алматы: Қазақ у-ті, 2005. – 46 с.).

гражданских прав» Цивільного кодексу Республіки Казахстан. – А.Ш.), спрямованих на забезпечення нормального здійснення прав та обов'язків, відновлення порушеного права і попередження правопорушень (здійснюються в юрисдикційній або неюрисдикційній формах захисту цивільних прав та інтересів. – А.Ш.). При цьому вчена наводить і власне визначення поняття захисту цивільних прав як комплексної системи заходів, що охоплює різні способи, форми, засоби та заходи, спрямовані на забезпечення нормального здійснення прав та обов'язків, відновлення порушеного права і попередження правопорушень [9, 276, 277].

У свою чергу, В.В. Груздев за результатами аналізу трьох, на його думку, основних підходів до визначення поняття захисту цивільних прав (охоронюваних законом інтересів)⁹, які, як зазначає вчений, намітилися під час дослідження юридичною наукою проблеми «права на захист», дійшов висновку про існування трьох самостійних феноменів захисту цивільних прав, відповідно до яких вказане поняття може розглядатися як: діяльність; арсенал захисту; інститут права. При цьому він вважає, що з методологічної точки зору першочергово дослідженню підлягає захист цивільних прав як діяльність, оскільки під час його здійснення використовується певний арсенал, а суспільні відносини, що виникають у відповідній сфері, піддаються цілеспрямованому правовому впливу. На підставі виокремлення видів захисту цивільних прав (публічно-правовий захист і цивільно-правовий захист) та їх розмежування вчений робить висновок

⁹ Згідно з першим підходом під захистом пропонується розуміти діяльність компетентних органів та приватних осіб з реалізації суб'єктивних прав і охоронюваних законом інтересів у випадках, коли останні ким-небудь-оспорюються або порушуються (див.: *Осипов Ю.К.* Подведомственность юридических дел: учеб. пособ. / *Осипов Ю.К.*; М-во высш. и сред. спец. образования РСФСР. Свердлов. юрид. ин-т. – Свердловск: [б. и.], 1973. – С. 91. – 123 с.; Советское гражданское право: учебник: в 2 т. / [Илларионова Т.И., Кириллова М.Я., Красавчиков О.А., Красавчикова Л.О., и др.; под ред. Красавчикова О.А.]. – [3-е изд., испр. и доп.]. – М.: Высш. шк., 1985. – Т. 1. – С. 95. – 544 с.; *Кожухарь А.Н.* Право на судебную защиту в исковом производстве / *А.Н. Кожухарь*; под ред. Е.Г. Мартыничика; Кишин. гос. ун-т им. В.И. Ленина. – Кишинев: Штиинца, 1989. – С. 12. – 140 с.).

При цьому В.В. Груздев звертає увагу на те, що проміжну позицію займає М.О. Рожкова, яка діяльність державних органів та інших осіб, спрямовану на захист порушених або оспорених суб'єктивних цивільних прав та інтересів приватних осіб відносить лише до юрисдикційної форми захисту прав; неюрисдикційну форму захисту прав, на її думку, утворює «... діяльність самої приватної особи, суб'єктивні цивільні права або інтереси якої порушені чи яка прагне усунути правову невизначеність у цивільному правовідношенні, – діяльність, за допомогою якої ця особа самостійно реалізує надані чинним законодавством можливості (див.: *Рожкова М.А.* Юридические факты гражданского и процессуального права: соглашения о защите прав и процессуальные соглашения / *Рожкова М.А.*; Исслед. центр частного права. – М.: Статут, 2009. – С. 262, 271. – 330 с.)

За другого підходу захист розглядається як передбачена законом система заходів, що спираються на державний примус та спрямовані на забезпечення недоторканності права і ліквідацію його порушення (Див.: *Басин Ю.Г.* Основы гражданского законодательства о защите субъективных гражданских прав / *Ю.Г. Басин* // Проблемы применения основ гражданского законодательства и основ гражданского судопроизводства Союза ССР и союзных республик: сб. материалов. – Саратов: Изд-во Саратов. юрид. ин-та, 1971. – С. 34. – С. 32–37).

Відповідно до третього підходу захист зводиться до системи юридичних норм або системи правового регулювання, спрямованих на попередження правопорушень та усунення наслідків правопорушень (див.: *Стоянкин Г.Я.* Понятие защиты гражданских прав / *Стоянкин Г.Я.* // Проблемы гражданско-правовой ответственности и защиты гражданских прав: сб. уч. тр. – Вып. 27. – Свердловск, 1973. – С. 30–35; *Малеин Н.С.* Гражданский закон и права личности в СССР / *Малеин Н.С.* – М.: Юрид. лит., 1981. – С. 192. – 216 с.; *Абова Т.Е.* Защита хозяйственных прав и интересов / *Абова Т.Е.* // Хозяйственное право. Общие положения / под ред. Лаптева В.В. – М.: Наука, 1983. – С. 261. – 287 с.).

про те, що замість міжгалузевого терміна «захист цивільних прав» у цивілістичному вжитку логічніше використовувати термін «цивільно-правовий захист». Під останнім В.В. Груздев пропонує розуміти ініціативну діяльність уповноваженої (заінтересованої) особи з реалізації (самостійно або за допомогою держави) юридичної можливості – охоронної правомочності чи охоронного права, що йому належить, результатом якої (діяльності) є запобігання, припинення порушення суб'єктивного права (охоронюваного законом інтересу) або відновлення порушеного права (охоронюваного законом інтересу) [10, 19, 20, 24].

Класифікацію підходів до розуміння захисту цивільних прав запропонував і О.О. Кравченко, який поділив їх на п'ять основних груп, відповідно до яких захист цивільних прав: 1) розглядається як система заходів примусу¹⁰; 2) пов'язується з діяльністю або діями правоохоронних органів або уповноваженої особи¹¹. Суміжним із цим підходом є спосіб розуміння захисту цивільних прав, у якому акцент зроблено на його суб'єктивному значенні. Згідно із вказаним підходом захист цивільних прав пов'язується з розумінням його як самостійного суб'єктивного права або як правомочності у змісті останнього¹²; 3) є результатом діяльності правоохоронних органів або уповноваженої особи¹³; 4) є системою юридичних норм, або правовим інститутом¹⁴. Проаналізувавши кожен з наведених груп, дослідник дійшов таких висновків. Зазначені групи не протиставляються одна одній. Незважаючи на певні критичні зауваження, кожна із них теоретично обґрунтована і має самостійний характер у доктрині цивільного права. Однак справа навіть не в уявленні захисту комплексним поняттям, а в тому, що цьому терміну в юридичній науці притаманна полісемія¹⁵. Отож у різних наукових контекстах захист цивільних прав може розглядатися і як діяльність, і як результат такої діяльності, і як система заходів, і як правовий інститут, і як особливе право, і як функція держави або права. Однак кожне визначення придатне для вживання лише у певному науковому контексті, отож не є універсальним. У зв'язку із викладеним в цивільному праві існує нагальна потреба у такому визначенні захисту, що відповідало б правилу взаємозамінності наукових визначень, яке полягає у такому «... те, що визначається, і визначальне можуть бути замінені один одним в усіх стандартних контекстах»¹⁶. За-

¹⁰ Басин Ю.Г. Основы гражданского законодательства о защите субъективных гражданских прав / Ю.Г. Басин // Проблемы применения основ гражданского законодательства и основ гражданского судопроизводства Союза ССР и союзных республик: сб. материалов. – Саратов: Изд-во Саратов. юрид. ин-та, 1971. – С. 34. – С. 32–37.

¹¹ Рожкова М.А. Средства и способы правовой защиты сторон коммерческого спора / М.А. Рожкова. – М.: Волтерс Клувер, 2006. – С. 3. – 392 с.

¹² Груздев В.В. Гражданско-правовая защита имущественных интересов личности / В.В. Груздев. – М.: Юстицинформ, 2012. – Кн. 1. – 2012. – С. 105–106. – 190 с.

¹³ Болгова В.В. Формы защиты субъективного права: теоретические проблемы: дис. ... канд. юрид. наук: спец. 12.00.01 / Болгова Виктория Владимировна. – Самара, 2000. – С. 23. – 240 с.

¹⁴ Малеин Н.С. Гражданский закон и права личности в СССР / Малеин Н.С. – М.: Юрид. лит., 1981. – С. 192. – 216 с.

¹⁵ Згідно з Великим тлумачним словником сучасної української мови «полісемія» означає: «Нав'язність у того самого слова кількох лексичних значень; багатозначність» (див.: Великий тлумачний словник сучасної української мови (з дод., допов. та CD) / [уклад. і голов. ред. В.Т. Бусел]. – К.; Ірпін': ВТФ «Перун», 2009. – С. 1034. – 1736 с.

¹⁶ Горский Д.П. Определение: (Логико-методол. проблемы) / Горский Д.П. – М.: Мысль, 1974. – С. 106. – 310 с.

хист цивільних прав має без суттєвої втрати значення застосовуватися у таких усталених висловах, як діяльність із захисту права, застосування чого-небудь з метою захисту права, способи захисту, форми захисту тощо [11, 49–53].

Однак в сучасний період у доктрині цивільного права широко визнаним є положення про існування трьох теорій, на основі яких ґрунтуються вчення про захист цивільних прав та охоронюваних законом інтересів і підходи до визначення його поняття, а саме: «теорія функції», згідно з якою захист розглядається як загальна функція цивільного права, що здійснюється шляхом застосування судами або іншими компетентними органами будь-яких цивільно-правових санкцій¹⁷ [12, 39]; «теорія заходів», відповідно до якої захист визначається як передбачена законом система заходів для боротьби з правопорушеннями, як можливість застосування спеціальних заходів, передбачених законом для боротьби з правопорушеннями, за допомогою державного примусу для забезпечення недоторканності права та ліквідації його порушення [13, 3; 14, 190]; «теорія діяльності» – поняття захисту розглядається як діяльність уповноваженого чи компетентного органу з усунення перешкод на шляху здійснення суб'єктами своїх прав [15, 19; 16, 62], як діяльність уповноваженого або компетентних державних чи громадських органів із застосування до правопорушника правоохоронних заходів державно-примусового характеру (заходів відповідальності або заходів захисту), спрямованих на визнання чи відновлення оспорюваного або порушеного суб'єктивного цивільного права, що здійснюється у межах лише охоронних правовідносин [17, 36]. Прибічники цієї теорії вбачають, як зазначають Ю.М. Андреев і Т.О. Арсанова [1, 33], що захист суб'єктивних цивільних прав виявляється в: діяльності уповноважених органів та осіб у випадках, коли ким-небудь оспорується або порушуються суб'єктивні права чи інтереси¹⁸; діях державних і громадських органів з попередження порушення або відновлення порушених прав¹⁹; примусовому способі здійснення суб'єктивного права, що застосовується у встановленому порядку компетентними органами з метою відновлення порушеного чи оспореного права²⁰.

¹⁷ До прибічників цього підходу звичайно відносять Т.І. Ілларіонову. Вчена разом з Б.М. Гонгалом та В.О. Плетневим, розкриваючи охоронну функцію, зазначають, що вона складається із впливу охоронних норм різної цільової спрямованості, які знаходять своє узагальнене відображення у категоріях цивільно-правового захисту порушених прав і інтересів та цивільно-правової відповідальності за порушення. Під цивільно-правовим захистом порушених прав (інтересів) вчені розуміють охоронний вплив норм, що мають на меті відновити право, компенсувати порушений інтерес, припинити протиправні дії, які перешкоджають здійсненню права або забезпеченню правопорядку. При цьому, як вказують Т.І. Ілларіонова, Б.М. Гонгало та В.О. Плетнев, якщо цивільно-правовий захист порушених прав являє собою охоронний вплив норм, то способи захисту є нічим іншим як передбачені законом заходи реакції уповноважених осіб на порушення цивільних прав (див.: Гражданское право: учеб. для вузов / под общ. ред. Т.И. Илларионовой и др. – М.: Изд. группа НОРМА – ИНФРА-М, 1998. – Ч. 1 [Валеева Н.Г., Гонгало Б.М., Добрынин Ю.Е. и др.], 1998. – С. 53, 54. – 464 с.).

¹⁸ Воробьев М.К. О способах защиты гражданских прав / М.К. Воробьев // Труды по правоведению: м-лы к конф. Новосибирского факультета по итогам научно-исследовательской работы 1967 г. – Новосибирск, 1968. – С. 75–93.

¹⁹ Васильева Г.Д. Защита ответчика против иска в гражданском судопроизводстве: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.03 / Васильева Галина Дмитриевна. – Томск, 1980. – С. 95. – 233 с.

²⁰ Чечина Н.А. Предмет гражданского судопроизводства / Чечина Н.А. // Предмет процессуальной деятельности в суде и арбитраже: сб. науч. трудов. – Ярославль: Изд-во Яросл. ун-та, 1985. – С. 17. – С. 14–19.

С.М. Іванова, даючи оцінку наведеним теоріям, зазначила, що в кожній із них наголос робиться на тому чи іншому аспекті захисту суб'єктивних цивільних прав. На думку науковця, аналіз положень ЦК України свідчить про переважне застосування положень «теорії заходів» та «теорії діяльності» (ст.ст. 16, 19 ЦК України). Що ж до «теорії функції», то, як вказує С.М. Іванова, вона ґрунтується на тотожності категорій «цивільно-правовий захист» та «цивільно-правова відповідальність», що є надзвичайно дискусійним положенням, до того ж у ній не враховано можливість самозахисту цивільних прав та інтересів (ст. 19 ЦК України) [18, 341].

Однак на сьогодні переважає думка про те, що «теорія діяльності» є домінуючою у науці цивільного права [19, 12], вона поширена у сучасних підручниках з цивільного права і коментарях цивільного законодавства [20, 177]. Обґрунтовуючи її переваги, зазвичай посиляються на те, що визначення поняття захисту прав через категорію діяльності «... надає суб'єктам захисту характер активних дій з реалізації права на захист» [21, 48], «... надає можливість більш точно встановити підстави та мету захисту, проаналізувати окремі види дій (діяльності) із захисту прав, а також виявити їх взаємозв'язок і єдність» [22, 18]. А.А. Павлов загалом погоджуючись із вказаним твердженням, зауважує, що сама «теорія діяльності» ґрунтується на деякій категоріальній підміні – замість поняття «захист» фактично аналізується поняття «реалізація (здійснення) захисту». І хоча, як зазначає вчений, усі суттєві ознаки захисту проявляються лише при її здійсненні, а дієвість захисту визначається саме можливістю її реалізації, визначення правової категорії «захист» потребує аналізу і в статичному стані. Тому, як резюмує А.А. Павлов, найкращою є «теорія заходів». Зважаючи на це, вчений робить висновок, що захист цивільних прав являє собою таку, яка спирається на державний примус, систему заходів, передбачених у законі та спрямованих на недоторканність права, можливість його здійснення і ліквідацію наслідків його порушення [19, 12, 13]. У свою чергу, Р.О. Стефанчук, визнаючи «теорію діяльності» загалом правильною, на доповнення до висловленого А.А. Павловим наголошує: важливим при розумінні категорії захисту є гармонійне поєднання його статичного стану як сукупності правових засобів та його динаміки, тобто конкретної діяльності із захисту відповідного суб'єктивного цивільного права [20, 177, 178].

Розглядаючи правовий захист у статичному та динамічному станах, З.В. Ромовська зазначає таке. Правовий захист – це державно-примусова діяльність із забезпечення виконання юридичного обов'язку та відновлення порушеного права. Правовий захист, окрім самозахисту (самооборони), неможливий поза діяльністю суду чи іншого органу. Правовий захист – завжди акт, що уже відбувся, оскільки він є безпосередньо реалізацією міри державного примусу, що визначена у рішенні суду чи іншого органу, уповноваженого на здійснення правового захисту. І саме це є головним у суті правового захисту. Проте в окремих випадках для реалізації міри державного примусу достатньо постановлення рішення та набрання ним чинності. Так, у рішенні про визнання права власності чи про розірвання договору відповідач не приму-

шується до певної активної поведінки, тому в цій ситуації акт правосуддя і правовий захист завжди збігаються у часі. Якщо ж відповідач присуджується до здійснення певних дій, наприклад: повернути майно, сплатити неустойку, то у такій ситуації реалізація державного примусу органічно пов'язана з виконанням рішення, без чого правовий захист не може вважатися таким, що відбувся. Тому акт правосуддя і реальний правовий захист тут не збігаються. Правовий захист у динаміці являє собою процес захисту, що має свій початок (подання позову, заяви) та кінець (виконання рішення) [23, 490, 491]. У свою чергу, В.А. Белов під процесом захисту цивільних прав вбачає застосування заходів або способів захисту цивільних прав, спрямованих на: припинення правопорушення, що вчиняється; мінімізацію його шкідливих наслідків; відновлення становища, що існувало до порушення суб'єктивного цивільного права шляхом відшкодування збитків або виплати компенсації. Вчений визначає захист цивільних прав як здійснення уповноваженою особою чи носієм охоронюваного законом інтересу правомірних дій, спрямованих на припинення наявного правопорушення, запобігання настання або мінімізацію його шкідливих наслідків, а також на відновлення вже порушеного суб'єктивного права і (або) законного інтересу [24, 545, 526].

До ідейних прибічників обстоюваної З.В. Ромовською позиції можна віднести О.В. Сакуна, який за результатами аналізу й узагальнення доктринальних позицій, що відображають сутність захисту цивільних прав і законних інтересів, дійшов таких висновків. Усі вчені, коли йдеться про захист, мають на увазі певний правовий ефект, досягнутий при вчиненні певних правомірних дій із застосування до суб'єктивного права та охоронюваного законом інтересу обраного заходу впливу. Отже, захист – не абстрактний захід (система заходів) і не діяльність із їх застосування, а результат або підсумок, що виник при реалізації певного заходу в межах цієї діяльності. Відповідно, за відсутності результату не буде і захисту. Саме таке розуміння вказаної категорії найбільшою мірою відображає її сутність. На думку дослідника, правовим ефектом (результатом) застосування певного способу захисту, досягнутого за допомогою діяльності із захисту, є відновлення у правах. На підставі викладеного О.В. Сакун пропонує у змісті комплексної категорії «захист цивільних прав і законних інтересів» поєднати заходи захисту та діяльність із його застосування, де відновлення у правах буде тією ланкою (ключовим терміном), яка їх пов'язуватиме, та, зважаючи на це, наводить власне визначення захисту цивільних прав і охоронюваних законом інтересів, відповідно до якого останній являє собою реальне відновлення порушених, оспорених або невизнаних суб'єктивних прав та законних інтересів, що є результатом передбаченого законом правомірного впливу заходів юридичного і практичного порядку, які застосовуються компетентними органами або уповноваженою особою у встановленому законом чи договором порядку [25, 71–73].

Протилежну до висловлених З.В. Ромовською та О.В. Сакуном позицій є точка зору К.В. Михайлової, яка ґрунтується на процесуальній, а не матеріально-правовій природі поняття захисту права та відповідно до якої воно визначається як процес, певна процедура, правила якої встановлюються з огляду

на природу об'єктів захисту. До того ж вчена зазначає, що захист цивільних прав – це процесуальне правовідношення, яке являє собою сукупність дій, що вчиняються уповноваженою особою (суддею, третейським суддею) і сторонами правового конфлікту, результатом якого є гарантоване державою здійснення права (однією зі сторін спору). К.В. Михайлова пропонує новий підхід до розуміння сутності правового захисту, що ґрунтується на виокремленні таких ознак цієї діяльності, як наявність волевиявлення особи (або обох сторін правового конфлікту) та легальної процесуальної форми, можливість примусового здійснення порушеного або оспорюваного цивільного права (гарантованість державою примусового виконання його результатів), особливий правовий статус суб'єкта, який здійснює захист. При цьому способи захисту, передбачені у ст. 12 «Способы защиты гражданских прав» Цивільного кодексу Російської Федерації (ЦК РФ), вчена розглядає як результат зазначеної процедури (правового захисту. – *А.Ш.*), а до вказаної статті, на її думку, правильніше ставитись не як до джерела способів захисту цивільних прав, а як до норми, що вказує на результати захисту²¹. Однак, як вважає К.В. Михайлова, вказані у наведеній статті способи захисту цивільних прав не самодостатні і лише тоді призведуть до кінцевого результату будь-якої правозастосовної діяльності (здійснення права, одержання його об'єкта), коли вони будуть застосовані не лише належним суб'єктом (судом, арбітражним судом, третейським судом), а й відповідно до суворо закріпленої процедури, що відповідає процесуальній формі. Поза відповідною процесуальною формою, як зазначає вчена, ці дії не призведуть до одержання правозастосувачем того матеріального блага, на отримання якого він розраховував, починаючи процес реалізації того чи іншого цивільного права. Підсумовуючи наведене, К.В. Михайлова зауважує таке. Захист права не може бути зведений до самого факту одержання судового рішення у справі, в якому передбачено один із вказаних у ст. 12 ЦК РФ способів захисту. Важливо, щоб рішення було прийнято відповідно до норм процесуального права. Захист права і його результат – не тотожні. Відомо чимало випадків, коли рішення відмінялися саме з процесуальних підстав [26, 2, 3, 4, 40, 41, 44].

²¹ Натомість до способів захисту К.В. Михайлова відносить державний (публічно-правовий або судовий у вузькому значенні і судово-виконавчий – у широкому значенні) та альтернативний (приватний) способи, які визначаються не з природи конкретних вчинюваних із метою захисту права дій або їх результатів, а залежно від правового статусу суб'єкта, який такі дії здійснює. Кожен із цих способів захисту характеризується власною процесуальною формою чи сукупністю вимог, відповідно до яких дії із захисту мають здійснюватися уповноваженим суб'єктом. Що ж стосується форм захисту, то це – певні вимоги до процедури правового захисту, порядок діяльності при здійсненні того чи іншого способу захисту. Відповідно, державний спосіб захисту прав здійснюється у формах цивільного, арбітражного та адміністративного судочинства. Альтернативний спосіб захисту прав можливий лише у формі третейського розгляду. Однак, якщо державний спосіб захисту можливо застосувати щодо будь-якого порушеного чи оспорюваного суб'єктивного цивільного права, то альтернативний – лише до суб'єктивних приватних цивільних прав, зважаючи на запропонований науковцем критерій співвідношення статусу учасників спірного правовідношення. Суб'єктивні публічні цивільні права та юридичні свободи в силу своєї особливої імперативної природи захищаються лише державним способом (див.: *Михайлова Е.В.* Процесуальные формы защиты субъективных гражданских прав, свобод и законных интересов в Российской Федерации (судебные и несудебные): монография / Михайлова Е.В. – М.: Проспект, 2014. – С. 41, 45, 57, 58. – 280 с.)

Іншими словами, як зазначає К.В. Михайлова, захист права (як діяльність. – А.Ш.) не може бути зведений до його результатів, указаних у ст. 12 ЦК РФ, і не може бути розкритий у відриві від його процесуальної складової та хара теристик суб'єктів, які здійснюють захист; діяльність зі здійснення захисту, що реалізується з порушеннями встановленого законом порядку (процесуальної форми), не призведе до результатів, закріплених у зазначеній статті, і, відповідно, до реального здійснення права, яке підлягає захисту [27, 6, 8].

Водночас, на думку Ю.М. Андрєєва і Т.О. Арсанової, юридична категорія «захист цивільних прав» містить як матеріально-правовий, так і процесуально-правовий аспекти й охоплює матеріальні (способи захисту) та процесуальні (форми і засоби) елементи, які тісно взаємопов'язані²². На роз'яснення такого судження вчені зазначають таке. Способи захисту активно взаємодіють із засобами і формами: способи забезпечуються засобами у певній формі (порядку) у результаті правозахисної діяльності юрисдикційних органів і самої уповноваженої особи, а засоби захисту часто залежать від його форми. У свою чергу, способи захисту залежать від характеру і виду суб'єктивного права, що порушується, та правопорушення, від норми закону, що передбачає той або інший спосіб захисту, і від розсуду самого володільця суб'єктивного цивільного права. Варто враховувати також можливості самого володільця регулятивних суб'єктивних прав з їх самозахисту в установленому законом порядку.

Розуміючи під захистом суб'єктивних цивільних прав системне утворення зі складним набором елементів, на підставі дослідження суб'єктів, цілей, об'єктів, видів, підстав, принципів, правових засобів, способів і форм захисту, співвідношення заходів захисту і заходів цивільно-правової відповідальності, заходів захисту й охорони, регулятивних та охоронних правовідносин і правозастосування, вчені доходять висновку, що захист суб'єктивних цивільних прав – це фактичні та юридичні дії уповноваженої особи (володільця суб'єктивного права на захист) із самостійного захисту (самозахисту) своїх прав у межах охоронних цивільних правовідносин з дотриманням вимог законності, допустимості, розумності, справедливості та відповідності засобів і способів самозахисту, що застосовуються, з можливим висуненням відповідних вимог до зобов'язаної особи (учасника суб'єктного зв'язку), а також юридичні дії судових, адміністративних та інших уповноважених законом органів, посадових осіб, які діють у межах правоохоронної (правозахисної) діяльності у передбаченій законом формі, із застосуванням визначених у законі правових засобів і способів захисту, заходів відповідальності, процесуальних (процедурних) норм та індивідуальних правових актів на основі принципів та норм позитивного (цивільного) права з метою: попередження можливих і припинення цивільних правопорушень, що вчиняються; усунення перешкод у здійсненні суб'єктивних цивільних прав; відновлення порушених

²² В.П. Воложанін також дотримувався точки зору, що захист суб'єктивних цивільних прав охоплює елементи як матеріально-правового, так і процесуально-правового порядку, термін «захист цивільних прав» має і матеріально-правове, і процесуально-правове значення (див.: *Воложанін В.П. Несудебные формы разрешения гражданско-правовых споров* / Воложанін В.П. – М-во высш. и сред. спец. образования СССР. Свердл. юрид. ин-т. – Свердловск: Сред.-Урал. кн. изд-во, 1974. – С. 5, 6. – 203 с.).

суб'єктивних цивільних прав і законних інтересів особи (правоволодільця), яка звернулася за захистом; зміцнення конституційного правопорядку [1, 30–51].

Однак на сьогодні наявні й точки зору, які визнають існування лише однієї з трьох теорій («теорія функції», «теорія заходів» і «теорія діяльності»), проте у власному її баченні, або спростовують існування усіх зазначених теорій (точок зору, позицій) стосовно визначення захисту цивільних прав, виокремлюючи (виводячи з них) при цьому інші.

Так, Н.П. Асланян, спростовуючи твердження про те, що усі підходи до розуміння захисту суб'єктивних цивільних прав ґрунтуються на трьох теоріях – теорії функції, теорії заходів, теорії діяльності – зауважила: якби це було так, то базова категорія однієї із цих теорій, тобто «функція», «заходи» або «діяльність» повинна була б відігравати у вченні про захист цивільних прав пояснювальну роль і дозволяти дедуктивним шляхом розгортати понятійну сітку зазначеного вчення. Однак, як наголошує вчена, ні поняття «заходи» («заходи захисту»), ні поняття «діяльність» не можуть розглядатися як апріорна основа теорії захисту цивільних прав, оскільки не здатні «розгорнутися» у сітку підпорядкованих понять з огляду на своє вузьке значення. Такою здатністю, на її думку, володіє категорія «функція» (а точніше, «охоронна функція»), що може слугувати фундаментом вказаного вчення.

Те, що функціональна теорія здатна слугувати основою теорії захисту цивільних прав, Н.П. Асланян обґрунтовує також тим, що категорія «функції права» володіє пояснювальним потенціалом, що вимагається. На її думку, ця категорія дає змогу послідовно розгорнути поняття охоронної функції цивільного права у ланцюг інших понять предметної сфери, що досліджується, прослідкувати їх зв'язки та взаємозалежності й на підставі цього створити не суперечливу, логічно замкнену теорію захисту цивільних прав, яку схематично можна уявити таким чином: охоронна функція цивільного права – охоронні цивільно-правові норми – охоронні суб'єктивні цивільні права – охоронні цивільні правовідносини²³ [28, 9–11].

²³ Водночас, як зазначає Н.П. Асланян, незважаючи на те, що існування регулятивної та охоронної функцій права ніким не оспорується, побудова вчення про захист цивільних прав на основі функціональної теорії нашоується на серйозні перешкоди, обумовлені відсутністю згоди між вченими з цілої низки питань, до яких вчена відносить такі з них. Насамперед, це – питання про основу теорії захисту цивільних прав. Наступним є питання про будову норми права. Справа у тому, як пояснює вчена, що розподіл норм права та правовідносин на регулятивні та охоронні має у своїй основі ідею двочленної побудови правової норми. Проте, як відомо, у вітчизняній правовій науці радянського і пострадянського періодів превалює концепція трьохчленної будови правової норми (гіпотеза – диспозиція – санкція). Відповідно до цієї концепції розподіл норм права на регулятивні та охоронні є помилковим, адже «... призводить до заперечення нормативності та пов'язаної з нею примусовості так званих регулятивних правових норм і інститутів». Оскільки «реалізуючись у правовідношенні, юридична норма повинна мати у повному обсязі набір своїх елементів», підґрунтя для розподілу правовідносин на регулятивні й охоронні немає: кожне правовідношення виявляється у тій самій мірі регулятивним, у якій воно є охоронним, і навпаки». Відповідно, немає підстав для розподілу суб'єктивних прав на регулятивні й охоронні, тому що «... право на захист порушеного ким-небудь суб'єктивного права є правомочністю, що входить до змісту цього права. Не повторюючи критичних аргументів на адресу супротивників розподілу цивільно-правових норм, суб'єктивних цивільних прав і цивільних правовідносин на регулятивні та охоронні, що неодноразово висловлювалися у літературі, вчена вказала на те, що така концепція ігнорує наступне достатньо важливе питання: чи іс-

О.В. Мільков за результатами огляду та здійснення класифікації підходів до визначення поняття захисту цивільних прав дійшов висновку, що широко визнане у доктрині положення про існування трьох теорій («теорія функції», «теорія заходів» і «теорія діяльності»), на основі яких базується як сучасне вчення про захист цивільних прав та охоронюваних законом інтересів, так і підходи до визначення його поняття, не підтверджується. Аргументами, які вчений наводить, обстоюючи таку позицію, є наступні. По-перше, наукові позиції, згідно з якими обґрунтовується розуміння цивільно-правового захисту, не вичерпуються зазначеними, бо існує й низка інших точок зору: розуміння захисту цивільних прав як суб'єктивного цивільного права на захист, розуміння його як інституту цивільного права, розуміння його як примусової стадії здійснення права тощо. По-друге, немає підстав для присвоювання зазначеним точкам зору (науковим думкам, науковим позиціям) статусу наукових теорій, оскільки як закінчені приватні наукові теорії вказані позиції не сформувалися. Вони викладені у різних джерелах (підручниках, наукових статтях, рідше – монографіях, але не спеціально присвячених захисту, а, як правило, іншим питанням), невеликі за обсягом, мають здебільшого фрагментарний характер. Якщо «теорія діяльності» отримала певний розвиток у цивілістичній доктрині (Б.І. Пугінський²⁴), то теорії функції в цивілістиці немає, так само як і теорії заходів, якщо не вважати нею теорію діяльності, що інакше називається теорією правових засобів, яка ґрунтується на використанні функціонального (інструментального, системодіяльнісного) підходу. По-третє, погляди прихильників трьох зазначених теорій в основному перетинаються, що не дає підстав для їх розмежування. Проведений аналіз підходів до визначення поняття захисту цивільних прав надав вченому можливість встановити таке. По-перше, Т.І. Ілларіонову однаковою мірою можна віднести як до прихильників теорії функції, так і до прихильників теорії заходів і теорії діяльності, оскільки вчена відштовхується у визначенні захисту як від поняття «функція», так і від понять «заходи» та «діяльність». По-друге, прихильники теорії заходів, які визначають захист права як систему заходів, за основу беруть особливу спрямованість (функції) такої системи, а автори, які підтримують теорію функції, викладають її за допомогою опису заходів захисту. Причому і ті, й ті визначають заходи захисту за допомогою поняття «правові засоби». По-третє, прихильники теорії діяльності мають на ува-

нує необхідність у виокремленні регулятивної та охоронної функцій цивільного права, якщо відсутня субстанція, за допомогою якої ці функції реалізуються, і всі цивільно-правові норми, суб'єктивні цивільні права і цивільні правовідносини є однаковою мірою і регулятивними, і охоронними? Вчена робить висновок, що основними проблемами розробки теорії захисту цивільних прав є дві: проблема основ теорії і проблема змісту теорії. Довільне постулювання начал цієї теорії призводить до розузгодженого наукового знання про захист цивільних прав та суперечливості його змісту. Таким чином, як наголошує Н.П. Асланян, варто констатувати, що у сучасний період вчення, яке розглядається, – це масив висловлених з проблеми точок зору, які не є концептуальною системою (див.: Асланян Н.П. Основные проблемы разработки современного учения о защите гражданских прав / Асланян Н.П. // Защита частных прав: проблемы теории и практики: материалы междунар. науч.-практ. конф. (г. Иркутск, 20–21 апр. 2012 г.). – Иркутск: Изд-во БГУЭП, 2012. – С. 11, 12. – С. 7–12).

²⁴ Пугинский Б.И. Гражданско-правовые средства в хозяйственных отношениях / Пугинский Б.И. – М.: Юрид. лит., 1984. – 224 с.; Пугинский Б.И. Теория и практика договорного регулирования / Б.И. Пугинский; Московский гос. ун-т им. М. В. Ломоносова, Юридический фак. – М.: Зерцало-М, 2008. – 213 с.

зі саме діяльність щодо застосування заходів захисту, розкривають власний підхід шляхом опису таких заходів, визначають вказані заходи також через поняття «правові засоби», а основною у своєму підході визнають функціональну спрямованість заходів.

На підставі викладеного учений вважає, що всі зазначені підходи до розуміння захисту охоплюються теорією правових засобів, а доктринальні уявлення про теоретичні основи вчення про захист цивільних прав ґрунтуються на неправильному, по суті, висновку про наявність у цивілістиці нібито трьох теорій, які різняться.

О.В. Мільков, проаналізувавши позицію, яка полягає в ототожненні захисту цивільних прав із суб'єктивним цивільним правом на захист (В.П. Грібанов, В.С. Єм, Н.І. Клейн, В.О. Тархов), зазначив, що методологічною підвалиною цього підходу є теорія правовідношення, оскільки суб'єктивне цивільне право – компонент цивільного правовідношення. Вказані вчені досліджують захист у межах регулятивних правовідносин. Однак є велика група вчених, які не поділяють погляду, згідно з яким захист цивільних прав ототожнюється із суб'єктивним цивільним правом на захист, водночас вони досліджують проблеми захисту на основі теорії правовідношення (В.В. Бутнєв, П.А. Варул, П.Ф. Елісейкін, Е.О. Крашенінніков, Є.Я. Мотовіловкер, В.Ф. Яковлев), проте вже не у межах регулятивних правовідносин, а в межах охоронних. Таким чином, серед дослідників, які вивчають цивільно-правовий захист на основі теорії правовідношення, О.В. Мільков виділяє дві групи вчених, перша з яких розглядає захист у межах регулятивних цивільних правовідносин, а друга – у межах охоронних цивільних правовідносин. Таким чином, О.В. Мільков доходить висновку, що виокремлення в доктрині стосовно визначення захисту цивільних прав трьох теорій («теорія функції», «теорія заходів» і «теорія діяльності») є необґрунтованим, оскільки насправді таких теорій дві: 1) теорія правових засобів; 2) теорія правовідношення [29, 13, 14].

Поділяючи думку В.М. Протасова про те, що охоронні правовідносини розроблені достатньою мірою для того, щоби говорити про теорію охоронних правовідносин, яка, у свою чергу, може бути використана як методологічна основа для вирішення інших теоретичних проблем²⁵, О.В. Мільков вважає, що теорія охоронного правовідношення володіє великими методологічними можливостями осягнення різних аспектів такої теми, як цивільно-правовий захист [30, 77, 78].

Висновки. За результатами розгляду висвітлених напрямів і підходів до означення поняття захисту цивільних прав і охоронюваних законом інтересів, які на сьогодні наявні у доктрині цивільного права, вбачається, що оптимальною методологічною основою для визначення зазначеного поняття буде така її інтегративна правова модель, що ґрунтуватиметься на захисті цивільних прав і охоронюваних законом інтересів як міжгалузевому (змішаному) правовому інституті, який існує на межі матеріального та процесу-

²⁵ Протасов В.Н. Охранительное правоотношение – основное отношение для юридического процесса / Протасов В.Н. // Вопросы теории охранительных правоотношений: материалы научной конференции. – Ярославль: Изд-во Яросл. ун-та, 1991. – С. 10–12.

ального права, містить норми приватного і публічного права, а відповідно, враховуватиме матеріальні й процесуальні аспекти захисту цивільних прав та охоронюваних законом інтересів і охоплюватиме матеріальні, процедурні й процесуальні його елементи, а також поєднуватиме статичний і динамічний стани захисту. Окрім того, формулюючи поняття «захист цивільних прав і охоронюваних законом інтересів», важливо з'ясувати зміст підстав для захисту, зважати на його мету (цілі), чітко співвідносити та розмежовувати поняття охорони і захисту, захисту та відповідальності, заходу, засобу, способу, форми захисту, а також види цивільно-правових відносин (регулятивні, охоронні, захисні). При цьому варто виходити із визнання права на захист самостійним суб'єктивним цивільним правом, що здійснюється у межах захисного цивільного правовідношення, у якому реалізується захисна функція цивільного права, а саме захисне цивільне правовідношення є правовим засобом реалізації захисних норм права. З огляду на це у методологічну основу визначення поняття захисту цивільних прав і охоронюваних законом інтересів має бути покладено теорію захисних цивільних правовідносин.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Андреев Ю.Н. Механизм гражданско-правовой защиты: монография / Андреев Ю.Н. – М.: Норма: ИНФРА-М, 2015. – 464 с.
2. Боднар Т. Деякі аспекти захисту цивільних прав при зміні і припиненні договірних зобов'язань / Т. Боднар // Право України. – 2014. – № 2. – С. 171–179.
3. Білоусов Ю.В. Захист цивільних прав та охоронюваних законом інтересів // Цивільне право України: навч. посіб. / Ю.В. Білоусов, В.А. Ватрас, С.Д. Гринько та ін.; за ред. Р.О. Стефанчука. – К.: Правова єдність, 2009. – 536 с.
4. Харитонов Є.О. Загальні положення про захист цивільних прав та інтересів // Цивільне право України: підручник / Харитонов Є.О., Харитонova О.І., Старцев О.В. – [3-є вид., перероб. і доп.]. – К.: Істина, 2013. – 808 с.
5. Підлубна Т.М. Право на захист цивільних прав та інтересів: моногр. / Т.М. Підлубна. – Чернівці: Чернівецький нац. ун-т, 2010. – 192 с.
6. Баранова Л.М. Механізм захисту суб'єктивних цивільних прав юрисдикційними органами // Приватноправові механізми здійснення та захисту суб'єктивних прав фізичних та юридичних осіб: колективна монографія / В.Л. Яроцький, В.І. Борисова, І.В. Спасибо-Фатєєва, І.В. Жилінкова та ін.; за наук. ред. проф. В.Л. Яроцького. – Х.: Юрайт, 2013. – 272 с.
7. Новиков А.А. Методология: словарь системы основных понятий / А.А. Новиков, Д.А. Новиков. – М.: Либроком, 2013. – 208 с.
8. Кожухарь А.Н. Право на судебную защиту в исковом производстве / А.Н. Кожухарь; под ред. Е.Г. Мартынича; Кишин. гос. ун-т им. В. И. Ленина. – Кишинев: Штиинца, 1989. – 140 с.
9. Коваленко Е.Ю. Меры защиты участников денежных обязательств / Е.Ю. Коваленко // Защита гражданских прав: м-лы Международ. науч.-практ. конф., посвященной 10-летию Казахского гуманитарно-юридического университета (в рамках ежегодных цивилистических чтений) (г. Алматы, 13–14 мая 2004 г.); отв. ред. М.К. Сулейменов. – Алматы: НИИ част. права КазГЮУ, 2005. – С. 276–281.
10. Груздев В.В. Гражданско-правовая защита: теория и практика: моногр. / Груздев В.В. – М.: Юрлнформ, 2015. – 352 с.
11. Кравченко А.А. Защита гражданских прав: анализ основных подходов / А.А. Кравченко // Вопросы современной юриспруденции. – 2013. – № 31. – С. 48–53.

12. Илларионова Т.И. Механизм действия гражданско-правовых охранительных мер: учеб. пособ. / Илларионова Т.И. – Свердловск: Изд-во Уральского ун-та, 1980. – 76 с.
13. Басин Ю.Г. Защита субъективных гражданских прав / Ю.Г. Басин, А.Г. Диденко // Юридические науки. – Алма-Ата, 1971. – Вып. 1. – С. 3–10.
14. Советское гражданское право: учеб.: в 2 ч. / [К.К. Лебедев, В.А. Мусин, Е.А. Поссе и др.; под ред. В.Т. Смирнова, Ю.К. Толстого, А.К. Юрченко.]. – Ч. 1. – Л.: Изд-во ЛГУ, 1982. – 414 с.
15. Арефьев Г.П. Понятие защиты субъективных прав / Г.П. Арефьев // Процессуальные средства реализации конституционного права на судебную и арбитражную защиту: межвуз. темат. сб. – Калинин: Изд-во КГУ, 1982. – 187 с.
16. Сабикенов С. Некоторые вопросы защиты субъективных прав и охраняемых законом интересов советских граждан / С. Сабикенов // Проблемы государства и права: труды науч. сотр. и аспирантов. – Вып. 9. – М.: ИГП АН СССР, 1974. – С. 61–68.
17. Шевченко А.С. Охранительные правоотношения в механизме защиты субъективных гражданских прав / А.С. Шевченко А.С. // Механизм защиты субъективных гражданских прав: сборник научных трудов / редкол.: Бутнев В.В. (отв. ред.), Крашенинников Е.А., Носов В.А., Чечина Н.А., Чечот Д.М. – Ярославль: Изд-во Яросл. ун-та, 1990. – С. 27–36.
18. Иванова С.М. Система способів захисту цивільних прав та інтересів за законодавством України / С.М. Иванова // Актуальні проблеми держави і права: зб. наук. праць. – Одеса: Юридична література, 2006. – Вип. 29. – С. 341–345.
19. Павлов А.А. Присуждение к исполнению обязанности в натуре как способ защиты гражданских прав в обязательственных правоотношениях: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.03 / Павлов Андрей Анатольевич. – СПб., 2001. – 219 с.
20. Стефанчук Р.О. Особисті немайнові права фізичних осіб (поняття, зміст, система, особливості здійснення та захисту): моногр. / відп. ред. Я.М. Шевченко. – К.: КНТ, 2008. – 626 с.
21. Крашенинников Е.А. Охранительные правоотношения и защита гражданских прав / Крашенинников Е.А., Шевченко А.С. // Субъективное право: проблемы осуществления и защиты. – Владивосток: Изд-во Дальневост. ун-та, 1989. – С. 48–51.
22. Вершинин А.П. Способы защиты гражданских прав в суде. – СПб.: Изд-во Санкт-Петербургского ун-та, 1997. – 164 с.
23. Ромовська З.В. Українське цивільне право. Загальна частина: Академічний курс: підручник. – [2-ге вид., доп.]. – К.: Алерта; КНТ; ЦУЛ, 2009. – 594 с.
24. Белов В.А. Гражданское право. Т. II. Общая часть. Лица, блага, факты: учебник для бакалавров / В.А. Белов. – М.: Издательство Юрайт, 2012. – 1093 с. – (Серия: Бакалавр. Углублённый курс).
25. Сакун О.В. К вопросу о понятии категории «защита гражданских прав и законных интересов» / О.В. Сакун // Сибирский юридический вестник. – 2011. – № 1. – С. 68–74.
26. Михайлова Е.В. Процессуальные формы защиты субъективных гражданских прав, свобод и законных интересов в Российской Федерации (судебные и несудебные): моногр. / Михайлова Е.В. – М.: Проспект, 2014. – 280 с.
27. Михайлова Е.В. Процессуальные формы защиты субъективных гражданских прав, свобод и законных интересов в Российской Федерации: судебные и несудебные: автореф. дисс. на соискание учен. степени д-ра юрид. наук: спец. 12.00.15 «Гражданский процесс; арбитражный процесс» / Михайлова Е.В. – М., 2013. – 46 с.
28. Асланян Н.П. Основные проблемы разработки современного учения о защите гражданских прав / Асланян Н.П. // Защита частных прав: проблемы теории и практики: материалы междунар. науч.-практ. конф. (г. Иркутск, 20–21 апр. 2012 г.). – Иркутск: Изд-во БГУЭП, 2012. – С. 7–12.
29. Мильков А.В. Правовое регулирование защиты гражданских прав и правовых интересов автореф. дисс. на соискание ученой степени д-ра юрид. наук: спец. 12.00.03 «Гражданское право; предпринимательское право; семейное право; международное частное право» / А.В. Мильков. – М., 2015. – 41 с.

30. Мильков А.В. Правовое регулирование защиты гражданских прав и правовых интересов: дисс. ... д-ра юрид. наук: 12.00.03 / Мильков Александр Васильевич. – М., 2015. – 442 с.

Штанько А. Підходи до визначення поняття захисту цивільних прав та охоронюваних законом інтересів / А. Штанько // Науковий часопис Національної академії прокуратури України. – 2016. – № 2. – Ч. 2. – С. 142–159 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.chasopysnapu.gov.ua/chasopys/ua/pdf/10-2016/02/shtanko.pdf>

Артем ШТАНЬКО

ПОДХОДЫ К ОПРЕДЕЛЕНИЮ ПОНЯТИЯ ЗАЩИТЫ ГРАЖДАНСКИХ ПРАВ И ОХРАНЯЕМЫХ ЗАКОНОМ ИНТЕРЕСОВ

Осуществлен обзор и упорядочение сложившихся по определенным критериям в доктрине гражданского права направлений и подходов к определению понятия защиты гражданских прав и охраняемых законом интересов, освещены их разнородный и общий характер для выработки целостного представления о способах понимания этого понятия и их классификации, что в дальнейших научных исследованиях будет способствовать комплексному и всестороннему разграничению и обобщению этих подходов на основании перекрестного анализа, а также изложено свое видение оптимальной методологической основы для определения понятия защиты гражданских прав и охраняемых законом интересов.

Ключевые слова: понятие защиты гражданских прав и охраняемых законом интересов; подходы; «теория функции»; «теория мер»; «теория деятельности»; «теория правовых средств»; «теория правоотношения»; методологическая основа.

Artyom SHTANKO

APPROACHES TO DEFINING THE NOTION OF PROTECTION OF CIVIL RIGHTS AND LEGALLY PROTECTED INTERESTS

Trends and approaches to defining the notion of protection of civil rights and legally protected interests which are currently formed within the civil law doctrine according to the defined criteria are reviewed and streamlined, their differences and common features are highlighted with a view to establishing a holistic picture of the ways for understanding of the mentioned notion and their classification, which during further scientific research will contribute to a comprehensive and in-depth delimitation and generalization of these approaches based on the cross sectional analysis; the author also presents own vision of the optimum methodological basis for defining the notion of protection of civil rights and legally protected interests.

Keywords: the notion of protection of civil rights and legally protected interests; approaches; «theory of function»; «theory of activities»; «theory of operation»; «theory of legal means»; «theory of legal relation»; methodological basis.